

Familie Citroen

Citroen, Roelof Barend (Amsterdam 27 september 1832 - Bloemendaal 15 december 1896).
Ouders: Barend Roelof Citroen (1808-1895), winkelier in goud en zilverwerken, en Netje Joseph Roozeboom (1808-1895). **Religie:** Nederlands Israëlitisch. **Woonplaats:** Amsterdam.
Gehuwd met: Lena Spanjaard (1827-1871) in 1850. **Kinderen:** veertien zoons en twee dochters, van wie drie jong overleden. **Tweede huwelijk met:** Roosje van Laar (1835-1906) in 1873. **Kinderen:** één dochter. **Onderneming:** Firma Roelof Citroen In Goud en Zilverwerken.

Citroen, Karel Salomo Roelof (Amsterdam 27 juni 1858 - 17 april 1924). **Ouders:** Roelof Barend Citroen (1832-1896) juwelier, en Lena Spanjaard (1827-1871). **Religie:** Nederlands Israëlitisch. **Woonplaatsen:** Brussel, Parijs, Amsterdam. **Gehuwd met:** Suzanne Fedder (1865-1937) in . **Kinderen:** drie zoons en één dochter. **Onderneming:** Firma Roelof Citroen Juweliers.

Citroen, Abraham (Amsterdam 14 augustus 1885 – Auschwitz 31 augustus 1942). **Ouders:** Karel Salomo Roelof Citroen (1858-1924), juwelier, en Suzanne Fedder (1865-1937). **Religie:** Nederlands Israëlitisch. **Woonplaats:** Amsterdam. **Gehuwd met: Chane Ptasznik (1885–1942) in.** **Kinderen:** één zoon en één dochter. **Onderneming:** Firma Roelof Citroen Hofleveranciers.

Voorbestemd voor de limoenenhandel

Op 12 januari 1827 laat Barend Roelof Limoenman zich inschrijven als 'werkmeester in kleine goudwerken' bij het Amsterdamse kantoor van de Waarborg. Hij is dan negentien jaar oud en heeft zijn opleiding als leerling goudsmid afgerond. Zijn achternaam heeft hij te danken aan zijn voorvaderen, die handelden in limoenen die ze uit Suriname importeerden. Zijn ouders Roelof Jacob Limoenman (1781-1814) en Roosje Isaac Smit trouwden in 1805. Als Barend zes jaar oud is, overlijdt zijn vader en gaat hij naar een joods weeshuis. Een opleiding als goudsmid biedt hem de kans te ontsnappen aan een voorbestemd bestaan als marktkoopman.

Als hij een jaar of twintig is laat Barend zijn oog vallen op Netje Roosenboom (1808-1895), wier vader in de Jodenbreestraat handelt in gouden horloges. Hijzelf woont net om de hoek op de Zwanenburgergracht. Barends afkomst en de naam Limoenman worden door de familie Roosenboom toch wat te min geacht. Aan dat laatste valt gelukkig wat te doen. Met behulp van zeven getuigen laat Barend officieel vastleggen dat zijn naam Citroen is. Op 16 november 1831 wordt het huwelijk tussen Barend en Netje bezegeld. Het paar vestigt zich in de Jodenbreestraat en laat zich inschrijven bij de Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge.

In de begintijd bestaat Barends nering uit 'diverse lapperijen', waarvoor zijn klanten tussen de 15 cent en anderhalve gulden betalen. In 1833 heeft hij 44 klanten, waarvoor hij

reparatiewerk verricht, bijvoorbeeld aan 'mondstukken voor valsche tanden'. Een enkele keer verkoopt hij een duur collier. De zaken ontwikkelen zich snel ten goede. In 1835 heeft Barend al 136 klanten en vraagt hij toestemming om een kast te mogen plaatsen, voor de verkoop van klein goud- en zilverwerk aan huis.

Net als de zaken, groeit ook het gezin snel. Na de geboorte van oudste zoon Roelof in 1832 baart Netje vrijwel elk jaar een kind: in totaal zeven zonen en zeven dochters in de periode 1832-1851. De laatste, dochter Eva, sterft jong. De anderen worden allemaal volwassen en zorgen op hun beurt weer voor nageslacht. Met een zaak aan huis raken de oudste zonen Roelof, Joseph en Jacob spelenderwijs vertrouwd met de nering van hun vader.

Concurrerende juwelierszaken

Roelof laat zich op zijn zestiende inschrijven als koopman in goud en zilverwerken op het huisadres in de Jodenbreestraat. Twee jaar later, als hij achttien is, trouwt hij met de vijf jaar oudere Lena Spanjaard. Zij is het zevende kind van Salomon Spanjaard (1783-1861) en Sara van Gelder uit Borne. Haar vader is rond 1800 als 'verkoper van oude klederen' vanuit Duitsland naar Borne gegaan. Daar ontpopt hij zich tot huisindustriële en richt hij de stoomspinnerij op die zijn oudste zoon Jacob later tot grote bloei zal brengen.

Na hun huwelijk gaan Roelof en Lena boven de nieuwe winkel wonen, die Roelof en zijn vader net geopend hebben op de modieuze Nieuwendijk. De zaken gaan voorspoedig, maar tussen Roelof en zijn vader groeit het verschil van inzicht. Roelof ziet dat technisch vakmanschap alléén de klant niet zonder meer verleidt tot aankopen. De presentatie is volgens hem ook van groot belang om sieraden te verkopen. De ruzie loopt uiteindelijk zo hoog op dat Roelof hals over kop vertrekt, met vrouw en vijf kinderen, naar een bovenwoning aan de andere kant van de Dam, in de Kalverstraat.

Direct na het vertrek van Roelof, gaat Barend zakelijke verbindingen aan met anderen, zoals met zijn jongere zoon Joseph B. Citroen (1834-1907), grossier in goud en zilver. Roelof opent op zijn beurt op 1 januari 1859 een eigen winkel in de Kalverstraat, waar hij 'goud en zilveren voorwerpen, juwelen en horlogien met garantie' verkoopt. De Kalverstraat is op dat moment een beduidend minder chique winkelstraat dan de Nieuwendijk. Dames van goeden huize kunnen zich hier tussen de middag maar beter niet vertonen, als ze geen valse verwachtingen willen wekken bij pauzerende klanten van de nabijgelegen beurs. Toch slaagt Roelof erin om een succes te maken van de winkel. In grote uitstalkasten plaats hij glanzende koopwaar: 'De prachtige voorwerpen in de winkelkasten ten toon gesteld, komen in al hun luister uit, en ook de inwendige inrigting van het magazijn is zeer fraai.' Verder plaats hij met grote regelmaat advertenties in diverse kranten om de naamsbekendheid van zijn winkel te vergroten. De klantenkring groeit, in binnen- en buitenland, en de omzet groeit gestaag.

Ongeneeslijk ziek

In 1875 worden de diverse vennootschappen van Barend ontbonden. Waarschijnlijk heeft hij dan al jaren last van manisch-depressieve buien. In zijn goede dagen is hij nog als uitvinder actief: na een paar grote branden verzint hij bijvoorbeeld een toestel om mensen uit brandende huizen te redden. De laatste twee jaar van zijn leven brengt hij door in een psychiatrisch ziekenhuis. Barend Citroen overlijdt in 1895, een maand na zijn vrouw.

Een jaar na Barend ziet ook Roelof zich door een 'ongeneeslijke ziekte' gedwongen om de leiding van zijn juweliershuis aan anderen over te laten en al zijn maatschappelijke functies neer te leggen. Jarenlang heeft hij zich als bestuurder actief ingezet voor joodse religieuze en maatschappelijke instellingen. Zo is samen met zijn vader betrokken bij een instelling voor de verpleging van Amsterdamse wezen, bij de oprichting van het Centraal Israelitisch Weeshuis te Utrecht en neemt hij het initiatief voor de oprichting van een Israelitische Godsdienstschool voor leerlingen van burgerscholen, die in 1868 zijn deuren opent. Daarnaast verleent hij financiële steun aan de Handwerkers Vriendenkring, ter bevordering van de emancipatie van joodse arbeiders, en is hij enige jaren kerkvoogd van de Nieuwe Synagoge en voorzitter van het mannendoodgraverscollege.

In 1877 wordt Roelof voor enige tijd opgenomen in een psychiatrische inrichting. Herstel blijft uit. Hij is pas 45-jaar oud. Mogelijk is hier sprake van een erfelijke aandoening en hebben de zware huiselijke omstandigheden in de voorgaande jaren hun tol geëist. Roelof en Lena hebben een groot gezin: vanaf 1832 baart Lena elke anderhalf jaar een zoon. Na elf zoons bevalt ze in 1866 van het eerste meisje, zij krijgt de naam Sara. Enkele maanden later overlijdt zoon Jozef op twaalfjarige leeftijd. Niet lang daarna wordt ook zijn broer Karel ernstig ziek. Men voor zijn leven vreest. De rabbijn wijst in de Thora een derde voornaam aan, Salomo, die voortaan tussen Karel en Roelof wordt gezet om het noodlot af te wenden. Drie jaar later overlijdt Sara. Tijdens Lena's vijftiende bevalling, op 8 november 1871, gaat het helemaal mis: de tweede dochter komt gezond ter wereld, maar Lena sterft in het kraambed. Zij wordt slechts 44 jaar oud. Ruim een jaar later hertrouwt Roelof met Roosje van Laar, met haar krijgt hij nog een dochter, Jeanette. Roelof overlijdt uiteindelijk in 1896 in Bloemendaal, vermoedelijk in een inrichting.

Een nieuw tijdperk breekt aan

Nadat Roelof is weggefallen uit de zaak, krijgt zijn oudste zoon Barend (Bernard) Roelof Citroen (1851-1927) de leiding. Hij heeft geen gelukkige hand van zaken. Na een gemiddelde winst van 12.300 gulden in de voorgaande tien jaar, ontstaat er na Bernards aantreden een verlies van 2456 gulden. Als de zaak failliet dreigt te gaan, zoekt zijn stiefmoeder, Roelofs tweede echtgenote Roosje Citroen-van Laar, naarstig naar een oplossing. Alle hoop is gevestigd op de zesde zoon, Karel Salomo Roelof. Hij heeft werkervaring opgedaan in Brussel en is nu werkzaam als diamantair in Parijs, waar hij met volle teugen van het mondaine leven geniet. Zeer tegen zijn zin keert Karel, 22 jaar oud, terug naar zijn vaderlijk huis boven de winkel in de Kalverstraat. Hij pakt de zaken voortvarend aan; de zaak is een jaar na zijn aantreden, in 1880, terug op het oude niveau met een winst van 12.712,58 gulden. Op 29 mei 1883 sluit Roosje van Laar, als 'Goud en Zilver kashoudster' een

vennootschap met Karel Salomo Roelof Citroen 'thans nog zonder beroep, ten doel hebbende de voortzetting van de Firma Roelof Citroen'.

Anderhalve maand later, op 10 juli 1883, vindt het feestelijke huwelijk plaats tussen Karel en Suzanne Fedder. Zij is een goede partij. Karel kent haar via het zakelijke netwerk van zijn vader: Suzanne is de dochter van Abraham Fedder, diamantslijper en grondlegger van Coster Diamonds. Toch blijft de toekomst ongewis. Zonder zakelijke afspraken tussen hem en zijn tien broers heeft Karel geen garantie dat hij de firma zal kunnen voorzetten als zijn vader komt te overlijden. Op 29 april 1887 verwoordt hij zijn zorgen in een brief aan een neef van zijn moeder, textielabrikant Bernard Spanjaard (1843-1908): 'Bij het opmaken der Balans onzer zaak over 1886 kwam meermalen de gedachte bij mij op hoe het wel gaan zou wanneer het ongeluk wilde dat vader kwam te sterven en de zaken dan even zoo zouden zijn als nu het geval is. U kunt er zeker van zijn dat bij de eerste tijding reeds door een of meer der jongens onmiddellijk de zaak tot voortzetting wordt belet en alles verzegeld zal worden. De toestand is nu precair. Het bedrijfskapitaal heeft zich in goederen vastgezet. En wat zal bij een gedwongen verkoop de voorraad goederen opbrengen?' Karel weet voldoende steun te krijgen voor zijn plan en de zaak wordt van hem.

Door noeste arbeid slaagt Karel erin om het bedrijf weer financieel gezond te krijgen. Hij ontpopt zich tot een gedreven ondernemer, die verder kijkt dan zijn eigen nering. Hij is in 1900 medeoprichter en jarenlang voorzitter van de Algemene Winkeliersvereniging. Onder zijn leiding verbetert het imago van de Kalverstraat aanzienlijk, de Nieuwendijk ver achter zich latend. Wanneer hij telkens geconfronteerd wordt met personeel zonder enige ervaring in de winkelbranche, richt hij een handelsschool op voor winkelmedewerkers.

Een gespreid bedje

De derde generatie Citroen komt aan het begin van de nieuwe eeuw in een gespreid bedje terecht. Karels oudste zoon Roelof blijkt tijdens zijn stage in het bedrijf een bon vivant. Hij is zeker niet de door Karel gedroomde opvolger. Tweede zoon Abraham – A voor de familie – komt in 1901, op zestienjarige leeftijd, bij zijn vader in de leer. Hij is gezeglijker, maar laat de zaken graag over aan zijn vader en bedrijfsleider Piet Visser, die in 1894, op zeventienjarige leeftijd, door Karel wordt binnengehaald als verkooptalent.

Abraham legt meer passie voor de motor- en autosport aan de dag dan voor het familiebedrijf. Hij heeft tijd en geld genoeg om volop deel te nemen aan toertochten in binnen- en buitenland en is als secretaris van de Nederlandse Motorwielen Vereeniging een graag geziene gast tijdens tal van sportevenementen. In 1909 stuurt hij een ansichtkaart aan zijn zus Lena, die in Bad Harzburg aan het kuren is. Op de voorkant staat een foto van hemzelf in een open auto met een Indische prins aan het stuur. Achterop schrijft hij onder andere: 'Ziehier vriend Soediarto's wagen waarin je broer gezeten is. We waren zondag naar Scheveningen en speelden daar de groote piet.'

Wanneer Peek en Cloppenburg in 1915 gaan verbouwen komt het bestaan van een gezamenlijke bouwmuur met het pand Kalverstraat 1 aan het licht. Karel besluit het inmiddels

danig versleten pand te slopen en geeft de jonge architect Henricus Theodoor Wijdeveld (1885-1987) opdracht een nieuwe winkel met bovenhuis te ontwerpen. Op donderdag 15 februari 1917, tussen twee en vijf uur, mag 'hare geachte clientèle' de nieuwe winkel komen bezichtigen. Zeker is dat de buitengevel opvalt, door het bruingrijze, geglazuurde, bouwkeramiek.

Bij de opening van de nieuwe winkel is Abraham nog altijd een begeerde vrijgezel, die geen haast lijkt te maken om zich te settelen. Maar als hij enkele maanden later, op zijn 32^e medefirmant wordt, is het toch echt de hoogste tijd om een vrouw te vinden. Staande in de deuropening van zijn nieuwe winkel, wordt hij opgemerkt door de bijzonder knappe gezusters Ptasznik. Zijzelf zijn al getrouwd, maar zoeken nog naar een geschikte echtgenoot voor hun oudste zus Anna. Het charmeoffensief van de zusjes Ptasznik mist zijn uitwerking niet; in 1919 trouwt Abraham Citroen met Anna Ptasznik, beiden 34 jaar. Haar familie is begin twintigste eeuw vanuit Polen naar Amsterdam gekomen en heeft een fabriek van sigarettenpijpjes aan de Recht Boomssloot. In 1920 krijgt het echtpaar Citroen-Ptasznik een zoon, die ze Karel noemen. In 1921 volgt een dochter, Thea.

Na de uitbreiding van de winkel heeft Karel een nieuw project: een uitbreiding van de firma voor zijn jongste zoon, nakomertje Siegfried (1897-1951), die inmiddels ook is klaargestoomd voor het juweliersvak. Karels oog valt op de gerenommeerde zaak van hofjuwelier M.J. Goudsmit aan de Plaats 23 in Den Haag. Op 1 augustus 1920 is de overname een feit. Siegfried verhuist naar Den Haag en gaat boven de winkel wonen. De naam van oprichter Goudsmit, die grote bekendheid en aanzien geniet in de residentie, blijft nog enige jaren gehandhaafd in advertenties van de firma Citroen.

Vlak voor de viering van het 25 jarig bestaan van 'zijn' Algemene Winkeliers Vereniging overlijdt Karel Citroen, bestuurder van het eerste uur, 65 jaar oud, op 17 april 1924. Deze 'goed koopman, ijverig organisatieman, met zin voor humor' wordt herdacht als 'een bulldog voor onze penningen. Zijn prachtige armelui's gezicht als er eens extra uitgaven buiten de begroting werden voorgesteld.' Zijn zonen moeten het in het vervolg zonder het advies van hun vader stellen.

Geen wanbeheer of roekeloos leven

In de jaren twintig vertoont de omzet in beide zaken een sterk stijgende lijn. Abrahams zelfvertrouwen als zakenman gaat hiermee gelijk op. Met zijn eigen familie zijn de contacten losjes, maar bij zijn schoonfamilie treft hij een ondernemersmentaliteit en een saamhorigheid die op hem, als ietwat verwende kleinzoon van de stichter van het familiebedrijf, fris en aanstekelijk overkomt. Anna is een trouwe bezoeker van de synagoge, Abrahams sociale en religieuze activiteiten beperken zich uit schenkingen en bijdragen. Abraham is verdienstelijk filmer. Naast beelden van het gezin en familiebijeenkomsten, legt hij met een journalistieke blik diverse sportevenementen vast, zoals motorraces op Zandvoort en de Olympische Spelen in Amsterdam in 1928. Tijdens een verblijf in Duitsland filmt hij een optocht van de Hitlerjugend met nazivlaggen.

Aangemoedigd door zijn zwagers begeeft hij zich in 1927 in een nieuw avontuur. Hij koopt het naastgelegen pand, Kalverstraat 3-5. Door nummer 3 bij de winkel te trekken, krijgt de firma er vele meters etalage en winkelruimte bij op een toplocatie. 'Tevens zal onze geachte clientèle aldaar *gratis* kunnen beschikken over een Brand- en Inbraakvrije kluis, ter bewaring van Juweelen en Zilverwerk'. Ter gelegenheid van de opening, op 10 oktober 1927, wordt de firma Roelof Citroen tot hofleverancier benoemd door de koningin, drie jaar later gevolgd door Prins Hendrik. Op nummer 5 blijft het bekende restaurant van Laar voorlopig 5 in bedrijf. Het is de bedoeling om dit deel op termijn ook bij de winkel te trekken. De vernieuwde zaak trekt veel kopers. De omzet over 1928 ligt 44 procent hoger dan die over 1926.

Tot de beurskracht in oktober 1929 zet de omzetstijging door. De omzet over 1930 daalt maar liefst met 37 procent ten opzichte van het topjaar 1928, en in de jaren erna daalt de omzet nog verder. Om de kosten te drukken, verhuist de Haagse firma van Siegfried in 1934 naar een pand aan de Hoogstraat 23. Desondanks lopen de verliezen snel op. De bank verleent weliswaar uitstel van hypotheekbetalingen, maar de crediteuren worden ongeduldiger. Een Duitse leverancier koopt zijn aan de firma geleverde goederen terug tegen 75 procent van de inkoopprijs.

Een aantal crediteuren, die zich evenzeer in zwaar weer bevinden, komen op 24 juni 1935 bij elkaar om de nijpende toestand van de firma Roelof Citroen te bespreken. Abraham deelt het gezelschap in vertrouwen mee dat 'gezien van het standpunt van zuiver eigenbelang, voor hem een faillissement het voordeligst was, doch dat hij tot het alleruiterste zou trachten en bereid was ook in de toekomst te blijven werken om voor de crediteuren nog iets te bereiken ter vergoeding van het verlies, dat zij thans zullen moeten lijden. Dat dit verlies niet veroorzaakt is door wanbeheer of roekeloos leven, doch door de geweldige daling in waarde en omzet.' Op 14 maart 1936 wordt een nieuwe vennootschap gesloten tussen Abraham en Siegfried Citroen enerzijds en de bank samen met zeven grootste crediteuren anderzijds, onder wie Joseph B. Citroen, Willy Wolffers van het Brusselse juweliershuis Maison Wolffers Frères S.A, Friedrich Läger & Cie uit Hanau, en Karl Schöfele uit Pforzheim.

Vanaf dat moment werken Abraham en Siegfried voor een vast salaris. De boekhouding wordt 'volgens goed koopmansgebruik' gedaan in overleg met Wolffers, die aangesteld is als vertrouwensman. Na wat losse verhuurcontracten weet Abraham in 1938 het benedendeel van de buurpanden, die de grootste kostenpost van de firma vormen, voor drie jaar te verhuren aan de Nationale Belgische Dienst voor Toerisme. De grote bovenzalen blijven leegstaan.

Vertrekken of blijven?

In de nazomer van 1939 wordt de oorlogsdreiging steeds reëler voor de familie Citroen. Abrahams zoon Karel, die voor zijn verdere vorming naar Antwerpen is gestuurd om meer te

leren over het diamanthandel en naar Brussel om het juweliersvak af te kijken bij de Maison Wolffers Frères, wordt teruggeroepen vanwege de algehele mobilisatie. Hij wordt gestationeerd op de Veluwe.

Na de Duitse inval in de meidagen van 1940 krijgt Abraham het dringende advies van bedrijfsleider Visser, die dan 46 jaar in dienst is, om te vluchten. Abraham besluit anders; hij laat de zaak van zijn voorvaders niet in de steek. Een van zijn overwegingen hierbij zal ongetwijfeld zijn geweest, dat als hij vertrekt de zaak onder de hoede komt van Visser, die het nationaalsocialisme is toegedaan en lid is van de NSB. Nederland is net zes weken bezet als Rijksmaarschalk Hermann Göring op 25 juni de zaak binnenloopt. Het personeel raadt Abraham en Karel aan om zich in het kantoor achterin de zaak schuil te houden. Göring doet voor duizenden guldens aankopen. Wellicht is het aan Visser te danken dat de winkel op nummer 5 verhuurt wordt een buurman Zijfert, die op nummer 7 een winkeltje in rookwaren en grammofoonplaten heeft. Het huurcontract met de Belgen wordt ontbonden en op 25 november gaat de nationaal-socialistische boekwinkel het Bolwerk open.

Op 17 juni 1941 wordt de firma Roelof Citroen onder beheer gesteld van de Nederlandse Maatschappij voor afwikkeling van ondernemingen (Nagu), die belast is met de waardebeoordeling en verkoop van geconfisqueerde joodse firma's. Erich Andres, een SS-er uit Düsseldorf, neemt als *Verwalter* zijn intrek in de zaak in de Haagse Hoogstraat. Andres krijgt op 6 maart 1942 de firma Roelof Citroen, met terugwerkende kracht vanaf juni 1941, geheel in handen. Aan een Duitse leverancier laat Visser op 6 augustus 1942 weten dat zij wederom aan de firma kunnen leveren daar deze 'arisiert is'.

De familie Citroen valt net als alle joden ten prooi aan de steeds stringenter maatregelen van de bezetter. Op 5 juli 1942 moet Abraham huisraad, juwelen en geld inleveren. Ook raakt hij zijn geliefde blauwe Packard Coach met beige laken bekleding kwijt. Op 20 augustus 1942 worden Abraham en Anna Citroen gedeporteerd naar Westerbork. Een week later gaan zij op transport naar Auschwitz, waar ze direct worden omgebracht. Hun dochter Thea treft enkele maanden later hetzelfde lot. Zoon Karel is al in november 1941 in het diepste geheim met zijn neef Bob Franken over de Belgische grens richting Zwitserland vertrokken om na een reis van anderhalf jaar in Engeland aan te komen. Daar sluit hij zich aan bij de Britse marine als decoder op een torpedootjager. Siegfried Citroen kan dankzij zijn gemengde huwelijk gedurende de eerste oorlogsjaren in Den Haag blijven. In januari 1943 duikt hij alsnog onder bij zijn schoonouders in Amsterdam.

Op 20 maart 1943 moeten de winkel in Den Haag en Amsterdam dicht wegens een 'verordening bedrijfssluiting'. Andres bevindt zich op dat moment als *SS-Sturmmann* aan het oostfront en Visser neemt zijn zaken waar. Hij maakt met succes bezwaar tegen de sluiting. Visser rapporteert op 9 oktober 1943 aan Andres: 'De verkoop is wel verboden maar wordt oogluikend door de politie toegestaan. Ook onze zaak is open, alleen heb ik niet geëtaleerd.' Visser plaatst regelmatig advertenties in Duitsgezinde bladen. Na Dolle Dinsdag raakt ook Andres, ondertussen *SS UnterScharführer* in Apeldoorn, in paniek. Hij bericht het Amsterdamse filiaal dat zoveel mogelijk 'Gold- und Silberwaren' in drie klaarstaande kisten

naar Duitsland verzonden moeten worden: 'Beim Packen darauf achten, dass jeder Hohl- und Zwischenraum ausgenutzt wird.' Met dat wat is achtergebleven, zet Visser de zaken voort tot de bevrijding.

Karel en Siegfried overleven beide de oorlog. Na onenigheid over de bedrijfsvoering gaat ieder zijns weegs. De drie kisten met juwelen worden in 1946 in Duitsland teruggevonden. Dankzij deze winkelvoorraad en met hulp van de personeelsleden die de firma en zijn vader trouw zijn gebleven, bouwt Karel de zaak weer op. Hij is evenzo vaak in de archieven als in de winkel te vinden, zijn interesse hart vooral uit naar kunsthistorisch onderzoek. De resultaten legt hij vast in diverse publicaties. In 1971 verhuurt hij de zaak aan de firma Schaap en Citroen. Eind jaren negentig wordt het pand Kalverstraat 1 verkocht, na bijna anderhalve eeuw toebehoord te hebben aan vier generaties juweliers Citroen.

Denise Citroen

Archieven

Joods Historisch Museum: Kenniscentrum Collectie; *Koninklijke Bibliotheek*, Collectie historische kranten en tijdschriften; *Stadsarchief Amsterdam*: Archief van de firma Schaap en Citroen, toegangsnummer 1041.

Literatuur

Denise Citroen 'Limoenman-Citroen-Citroën-Cidor, limoenen, juwelen, auto's en kunst in de familie', *Misjpoeg* 21 (2008) 2, 49-57; Denise Citroen 'Tegen het leven is geen droom bestand, Nico Donkersloot in het dagboek van Thea Citroen, *De Parelduiker* (2002) 2, 2-19; K.A. Citroen, Denise Citroen, Dick Logemann, *De Familie Spanjaard* (3de herziene druk; Borne 1998); Marianka Spanjaard, Paul Denekamp, *Verweven met Twente, de joodse fabrikantenfamilie Spanjaard (1800-2000)* (Zutphen 2011).